

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
Львівська державна фінансова академія

ФІНАНСИ: КУРС ДЛЯ ФІНАНСИСТІВ

Підручник

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України
для студентів вищих навчальних закладів*

«Хай-Тек Прес»
Київ—2010

Рецензенти:

- Міклода В. П.** — член-кореспондент Національної академії наук України, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, менеджменту та маркетингу, Ужгородський національний університет
Футало Т. В. — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту, Львівська комерційна академія
Шевчук Л. Т. — доктор економічних наук, професор, завідувач відділу Інституту регіональних досліджень Національної академії наук України

Колектив авторів:

- д. е. н., проф., завідувач кафедри державних фінансів **Бурик П. Ю.** (теми 13, 16);
д. е. н., проф., завідувач кафедри теорії фінансів і кредиту **Жихор О. Б.** (передмова, теми 9, 12, 14, 17);
к. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки та підприємництва **Карпінський Б. А.** (тема 3);
к. е. н., доцент **Турицької Ю. І.** (тема 2); к. е. н., доцент **Бутіль С. Я.** (тема 4); к. е. н., доцент **Піхоцька О. М.** (тема 8);
к. е. н., доцент **Хом'як М. С.** (тема 17); к. е. н., доцент **Миколай Ф. Т.** (тема 6); к. е. н., доцент **Дуб А. Р.** (тема 10);
к. е. н., доцент **Бурик Н. Б.** (тема 13); к. е. н., доцент **Смолинська С. Д.** (тема 16); к. е. н., доцент **Шевчук І. Б.** (тема 18);
ст. викладач **Григор'єва М. І.** (тема 9, 12); ст. викладач **Перетятко Л. А.** (тема 1, 2); ст. викладач **Петик Л. О.** (тема 15);
ст. викладач **Герасименко О. В.** (тема 3); ст. викладач **Понович Д. В.** (тема 5); ст. викладач **Легка В. М.** (тема 7);
ст. викладач **Мариниць В. П.** (тема 7); асистент **Филипів Р. С.** (тема 11); аспірант **Зарило М. В.** (тема 12).

**Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів
(лист № 1/11-4160 від 18.05.2010 р.)**

Ф 59 **Фінанси: курс для фінансистів. Підручник.** / За ред. д. е. н., проф. Буряка П. Ю., д. е. н., проф. Жихор О. Б. — К.: «Хай-Тек Прес», 2010. — 528 с.

ISBN 978-966-2143-41-6

Підручник «Фінанси: Курс для фінансистів» охоплює ключові аспекти становлення та розвитку фінансів та фінансової системи держави. Розглянуто основи вчення про закономірності і закони розподілу і нерозподілу валового внутрішнього продукту країни, правила формування доходів держави та органів місцевого самоврядування та використання їх на потреби населення, принципи функціонування суб'єктів господарювання та здійснення ними фінансової діяльності. Особливу увагу приділено податковій та бюджетній системам, фінансовому ринку, державним позабюджетним цільовим фондам, міжнародним фінансам та фінансовій безпеці країни. Підручник написаний згідно стандартів вищої освіти і підготовки економістів-фінансистів стосовно викладення курсу «Фінанси».

Теоретичний матеріал подано по темах, запропоновано тестові питання, термінологічний словник та список літератури.

Розраховано на студентів вищих навчальних закладів фінансово-економічного спрямування, аспірантів, викладачів та працівників фінансової системи.

УДК 336 (075.8)
ББК 65.9(4УКР) 26я73

© Колектив авторів, 2010
© Львівська державна фінансова академія, 2010
© «Хай-Тек Прес», 2010

ISBN 978-966-2143-41-6

Зміст

Передмова.....	6
Тема 1. Вступ. Предмет та завдання фінансової науки.....	8
1.1. Фінанси як наукова дисципліна.....	8
1.2. Предмет, завдання і метод фінансової науки.....	12
Тема 2. Становлення і розвиток фінансової науки.....	20
2.1. Історичні етапи становлення та розвитку фінансової науки.....	20
2.2. Зародження фінансових відносин Київської Русі.....	27
Тема 3. Генезис та еволюція фінансів. Фінансові категорії. Фінансова система.....	35
3.1. Дефініція фінансів і фінансової системи території.....	35
3.2. Основні фінансові категорії та головні передумови їх виникнення.....	42
3.3. Визначальні функції фінансів.....	44
3.4. Типологізація фінансової системи.....	45
3.5. Основноположні принципи внутрішньої побудови фінансової системи.....	47
Тема 4. Фінансова політика та фінансовий механізм.....	58
4.1. Фінансова політика — складова економічної і соціальної політики держави.....	58
4.2. Фінансовий механізм, як сукупність форм і методів організації фінансових відносин.....	74
4.3. Державне управління фінансами в Україні.....	77
4.4. Фінансовий контроль.....	81
Тема 5. Фінанси суб'єктів господарювання.....	93
5.1. Поняття та економічна сутність фінансів підприємств, їх місце у фінансовій системі. Функції фінансів підприємств.....	93
5.2. Сфери фінансових відносин підприємств.....	95
5.3. Основи організації фінансів підприємств.....	96
5.4. Фінансові ресурси підприємств.....	99
Тема 6. Фінанси домогосподарств.....	109
6.1. Домогосподарство як суб'єкт економічних та фінансових відносин.....	109
6.2. Сутність фінансів домогосподарств.....	114
6.3. Бюджет домогосподарства, його доходи і видатки.....	122
6.4. Заощадження домогосподарств: класифікація, мотиви, формування і використання.....	130
6.5. Особисті фінанси та їх розвиток.....	135
Тема 7. Податки та податкова система.....	150
7.1. Сутність і функції податків. Роль податків у фіскальній політиці держави.....	150
7.2. Класифікація податків, її ознаки. Види податків. Прямі і непрямі податки.....	156
7.3. Особливості окремих видів податків.....	160
7.4. Податкова система і податкова політика. Принципи і методи оподаткування.....	181

7.5. Організація роботи державних податкових органів України, їх завдання. Склад і структура податкових органів	184
Тема 8. Бюджет і бюджетна система. Бюджетний дефіцит	200
8.1. Соціально-економічна сутність та призначення бюджету держави	204
8.2. Бюджетний устрій і бюджетна система України	209
8.3. Бюджетний процес в Україні, його сутність та особливості	212
8.4. Доходи і видатки бюджету, їх склад і структура	221
8.5. Видатки бюджету на соціальний захист населення	225
8.6. Видатки бюджету на соціально-культурну сферу і науку	239
8.7. Видатки бюджету на народне господарство	240
8.8. Видатки на оборону і управління	242
8.9. Бюджетний дефіцит	253
Тема 9. Місцеві фінанси	253
9.1. Місцеві фінанси, їх сутність, склад і роль у розвитку економічної і соціальної інфраструктури	256
9.2. Місцеві бюджети — визначальна ланка місцевих фінансів	261
9.3. Міжбюджетні відносини	274
Тема 10. Соціальні позабюджетні фонди	274
10.1. Характеристика державних позабюджетних фондів цільового призначення	278
10.2. Джерела формування і напрями використання фінансових ресурсів соціальних фондів України	290
10.3. Фінансова діяльність Пенсійного фонду України	292
10.4. Недержавні соціальні фонди та їх діяльність	307
Тема 11. Державний кредит і державний борг	307
11.1. Економічна сутність та роль державного кредиту у формуванні фінансових ресурсів держави	310
11.2. Форми та види державного кредиту	313
11.3. Механізм залучення і погашення державних запозичень	316
11.4. Методологія надання кредитного рейтингу при зовнішніх запозиченнях	318
11.5. Поняття державного боргу	321
11.6. Класифікація державного боргу	325
11.7. Суть та зміст діяльності з управління державним боргом	328
11.8. Методи управління державним боргом	337
Тема 12. Страхування та страховий ринок	337
12.1. Економічна необхідність та роль страхування. Форми і методи страхового захисту. Галузі та види страхування	345
12.2. Особливості фінансових відносин у сфері страхування	348
12.3. Перестраховування, його необхідність для забезпечення сталості страхових операцій	349
12.4. Доходи та витрати страховика	351
12.5. Страховий ринок та роль держави у розвитку страхового ринку в Україні	

Тема 13. Фінансовий ринок	366
13.1. Суть та механізм функціонування фінансового ринку	373
13.2. Поняття та окремі види цінних паперів	382
13.3. Ринок цінних паперів та особливості його регулювання в Україні	385
13.4. Фондова біржа як вторинний ринок обігу цінних паперів	398
Тема 14. Міжнародні фінанси	398
14.1. Поняття міжнародних фінансів та фінансового механізму зовнішньоекономічних відносин	403
14.2. Валютні відносини та валютні системи, їх еволюція. Валютний курс. Конвертованість валюти. Валютне регулювання та валютні обмеження	405
14.3. Валютний ринок. Особливості та проблеми функціонування валютного ринку в Україні. Валютні операції	410
14.4. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Митна політика України	412
14.5. Принципи оподаткування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності	421
Тема 15. Фінансовий менеджмент	421
15.1. Сутність, мета, завдання та функції фінансового менеджменту	427
15.2. Система забезпечення фінансового менеджменту	428
15.3. Вартість грошей у часі	436
Тема 16. Фінанси країн з розвинутою ринковою економікою	436
16.1. Особливості бюджетної і податкової політики США	449
16.2. Фінансова система Японії та особливості її функціонування	454
16.3. Фінансова система Франції	464
16.4. Фінансова система Великобританії	478
Тема 17. Фінанси Європейського союзу	478
17.1. Критерії вступу країн до Європейського Союзу	495
17.2. Доходи та видатки Європейського Союзу	506
Тема 18. Фінансова безпека країни	506
18.1. Фінансова безпека країни: суть, структура, основні небезпеки та загрози	513
18.2. Основні напрями державної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки України	519
18.3. Стратегічні інтереси України щодо забезпечення фінансової безпеки в рамках фінансової конкуренції серед країн Європейського Союзу	

Тема 1

ВСТУП. ПРЕДМЕТ ТА ЗАВДАННЯ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ

*Фінанси — це майстерність
передавати гроші з рук у руки
доти, доки вони не зникнуть.*

Р. Сарнофф

1.1. Фінанси як наукова дисципліна

1.2. Предмет, завдання і метод фінансової науки

1.1. Фінанси як наукова дисципліна

Фінанси являють собою досить складне багатопланове суспільне явище, яке характеризується різними сутнісними ознаками та формами прояву. Як і будь-яке явище, вони можуть розглядатись на різних рівнях узагальнення й деталізації. Звідси **походить формування блоку фінансових дисциплін**, який можна поділити на три рівні:

- загальна теорія фінансів;
- характеристика окремих сфер і ланок фінансових відносин (фінанси підприємств, державні фінанси, міжнародні фінанси, страхова справа);
- характеристика форм фінансових відносин і методів фінансової діяльності (фінансовий менеджмент, бюджетний менеджмент, податковий менеджмент, ринок фінансових послуг, банківські операції).

Основою вивчення фінансової науки є засвоєння її фундаментальних засад. Саме це визначає місце **навчальної дисципліни «Фінанси»** в системі економічної освіти. **Завданнями дисципліни** є формування цілісної системи знань про сутність і форми прояву фінансів, оптимізація фінансових відносин у суспільстві, механізм функціонування і впливу фінансів, склад і структуру фінансової системи, сукупність фінансових органів та інституцій, засади формування і функціонування окремих сфер і ланок фінансової системи.

Фінансова теорія являє собою узагальнення сутнісних ознак фінансових відносин. Фінанси можуть розглядатись як у відносно спрощеній, так і досить глобалізованій та водночас, глибинній формах. Спрощене, побутове сприйняття фінансів пов'язане з

грошовими відносинами та фінансовою діяльністю, що відображається у доходах і витратах окремих суб'єктів фінансових відносин. Глобалізація дає змогу створити цілісне уявлення про фінанси та фінансову систему як єдине ціле. Глибинне вивчення фінансів характеризує сутність відносин, що складаються у суспільстві в процесі руху вартості створеного ВВП. Цей рух відображається у грошових потоках, що циркулюють між окремими суб'єктами фінансових відносин і пов'язані з формуванням їхніх доходів та здійсненням видатків¹.

Завдання вивчення теорії фінансів полягає в тому, щоб, розглядаючи ту чи іншу форму вказаних відносин, зрозуміти їх сутність: що вони відображають, як впливають на поведінку їх суб'єктів та як позначаються на інтересах цих суб'єктів, як враховуються при цьому інтереси окремих фізичних і юридичних осіб та держави, яка результативність фінансового впливу на соціально — економічний розвиток країни в цілому та добробут її громадян і фінансовий стан підприємств, які фінансові протиріччя виникають у суспільстві і як вони вирішуються. Тільки на основі таких всебічних і ґрунтовних знань фінансової теорії можливе в подальшому успішне вивчення окремих сфер і ланок фінансової системи та форм і методів фінансової діяльності¹.

Наукова дисципліна фінанси вивчає гроші і соціально — економічні відносини, що пов'язані з формуванням, розподілом і використанням матеріальних ресурсів.

Де існують товар і гроші, там існують фінанси. **Обов'язковою** ознакою участі фінансів в економічному житті держави, підприємця чи громадянина є **гроші**. Без використання грошей у процесах виробництва, у здійсненні державою своїх функцій, задоволенні населенням своїх життєвих потреб не існували б і фінанси. Усі процеси економічного життя, де беруть участь фінанси, мають грошове вираження, тобто оцінку в грошовій формі. Економічне життя держави постійно вимагає створення грошових фондів для задоволення різноманітних потреб. Обсяг цих фондів кількісно та якісно характеризує масштаби діяльності й фінансові можливості країни, господарської структури, громадянина. **Ці фонди, власне, і є фінансами.**

Громадянин, який одержує доходи у формі оплати праці чи з інших джерел, має у своєму розпорядженні певну суму грошей, але вони не є фінансами. Фінансами ці гроші стануть тоді, коли їхній власник створить відповідний фонд і вкладе їх у цінні папери, надасть кредит, завдяки чому матиме певний дохід.

Фінанси відрізняються від грошей за своїм змістом та виконуваними функціями.

Гроші — загальний еквівалент, за допомогою якого вимірюють затрати праці виробників.

Фінанси — економічний інструмент розподілу і перерозподілу ВВП та ЦД, знаряддя контролю за утворенням і використанням грошових фондів. Основне їх призначення полягає в тому, щоб шляхом утворення грошових доходів і фондів забезпечити не лише потреби держави й підприємств грошима, а й контроль за їх використанням.

¹ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навчальний посібник. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2001. — 240с.

За матеріальним змістом фінанси — це цільові фонди грошових коштів, яким характерні такі риси: цільовий характер, динамічність, правова база.

В залежності від рівня, на якому проходить формування фондів грошових коштів, вони поділяються на централізовані і децентралізовані.

Фінанси — це економічні відносини, які пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання функцій і завдань держави та забезпечення умов розширеного відтворення.

Предметом вивчення фінансів як наукової дисципліни є питання розподілу обмежених грошових коштів у часі та в умовах невизначеності. Фінанси базуються на трьох аналітичних «стовпах»:

- 1) оптимізація використання грошових коштів з урахуванням фактора часу;
- 2) оцінювання вартості активів;
- 3) управління ризиком, що включає і портфельну теорію.

Фінанси — курс загальнотеоретичний. Сам курс базується на знанні дисциплін: економічна теорія, макроекономіка, мікроекономіка, статистика, право, тощо. Цей курс є основою (базою) для цілого ряду спеціальних фінансових дисциплін, серед яких: фінанси підприємств, державні фінанси, міжнародні фінанси, гроші і кредит, оподаткування, страхування; фінансовий, податковий, страховий менеджмент; інвестування тощо.

Фінанси — це прикладна економічна дисципліна. Як наука фінанси належать до економічних наук, які вивчають ту чи іншу сферу економічних відносин.

Вивченням всієї сукупності економічних відносин, які виникають у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання займається політична економія. Фінансова наука вивчає специфічні виробничі відносини щодо розподілу і перерозподілу ВВП за цільовим призначенням і суб'єктами господарювання.

В економічному сенсі фінанси — дуже складна категорія. І саме тому трактування її залежало від рівня розвитку суспільства, від типу економіки, від політичних шлейфів держави.

Найбільш усталеним визначенням фінансів як економічної категорії на теперішній час є таке. **Фінанси** — це система економічних відносин з приводу створення, розподілу і використання фондів фінансових ресурсів для забезпечення державою виконання її функцій і задоволення потреб суб'єктів господарювання.

Чому система? Тому що це — сукупність досить різних відносин — з приводу оподаткування, страхування, кредитування тощо. І в кожному з цих видів економічних відносин є свої особливості, в основу яких покладена класифікаційна ознака; свої методи здійснення фінансової діяльності.

Фінанси матеріально втілюються в цільових фондах коштів, сукупність яких утворює фінансові ресурси країни (уявіть себе главою держави чи прем'єр-міністром, який має знати, скільки є тих ресурсів).

Фінансові ресурси — це грошові фонди, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу й використання ВВП, що створюється упродовж певного часу в державі.

Джерелом фінансових ресурсів є ВВП. Основна частина фінансових ресурсів є грошовим вираженням новоствореної вартості, тобто, це податки, прибуток, відрахування на соц. страхування, доходи від зовнішньоекономічної діяльності. Крім цього, частина фінансових ресурсів виражає перенесену вартість основних фондів (амортизаційні відрахування), плату за використання природних ресурсів, фонду конверсії тощо.

З трансформацією вартості ВВП у відповідні фонди фінансові ресурси починають впливати на процес розширеного відтворення й працювати як складова економічного механізму.

Важливою характерною рисою фінансових ресурсів є те, що вони, на відміну від грошових коштів, виражають не зміну форм вартості, а фінансовий результат процесу відтворення. Вони свідчать про наявні можливості економічного й соціального розвитку.

Фінансові ресурси концентруються у різноманітних фондах, які поділяються на централізовані і децентралізовані.

Централізовані фонди, їх ще називають соціальними, це — бюджети, Пенсійний фонд, фонд Чорнобиля.

Децентралізовані — це економічні фонди, тобто статутний фонд, ремонтний фонд, фонд оплати праці, інвестиційний фонд та інші.

Фінансові ресурси — це грошові засоби, що утворюються в процесі розподілу ВВП і національного доходу. Вони призначені для суспільних потреб.

Так, ресурси держави направляються на:

- капіталовкладення окремих галузей;
- збільшення обігових засобів підприємств пріоритетних галузей;
- фінансування наукових досліджень;
- соціальні потреби;
- оборону;
- фінансування природоохоронних заходів тощо

Об'єкти фінансових відносин — ВВП, національний доход держави.

Суб'єкти — держава, юридичні і фізичні особи.

Між суб'єктами завжди є протиріччя з приводу оптимальних пропорцій розподілу ВВП (підприємці хочуть — на розвиток бізнесу, населення — на покращення рівня життя).

Людство досі не вигадало науково обґрунтованих показників пропорцій розподілу валового внутрішнього продукту.

Оцінкою нормального розподілу його є опосередковані показники:

- ефективність економіки;
- соціальна стабільність суспільства.

Зазначені критерії оцінки досить добре відображаються в економічному показнику — рівні ВВП на душу населення.

Це один із основних критеріїв життєвого рівня всіх країн.

Він показує, що підлягає розподілу в розрахунку на громадянина країни.

1.2. Предмет, завдання і методи фінансової науки

Визначення предмета фінансової науки як вчення про доходи і видатки держави, подальша теоретична розробка його суті призвели до виділення фінансової науки в самостійну галузь. Фінансова наука, як і всі інші, народилася із практики, а відтак фінансова практика на тисячоліття старша за науку. Ця наука виникла значно пізніше від інших соціально-політичних наук, а її зародження відносять до XV-XVI ст.

Предметом науки про фінанси є сукупність фінансових відносин на всіх рівнях господарювання:

- загальнодержавному (макрорівень);
- регіональному (рівень адміністративно-територіальних формувань);
- рівні окремих господарюючих одиниць (мікрорівень).

Фінансова наука — впорядкований процес одержання знань, їх організації та систематизації в світлі певної теорії, а також сума знань про явища державних фінансів, установлені закономірності їх функціонування. Наука передбачає приведення в систему та виклад у спеціальні терміни положень методологічно, теоретично й емпірично озброєного об'єктивного знання. Фінансова наука може бути «чистою» (теоретичною) і прикладною. Нормативна наука визнає історичну, національну, соціальну обумовленість фінансових явищ. Тому вона більш придатна для обґрунтування перетворень і реформ.

Фінансова наука як соціальне явище, виникла у середині 15 ст., тобто тоді, коли досягли повного розвитку товарно — грошові відносини і виникла потреба у створенні фондів грошових засобів для задоволення різноманітних потреб держави.

Предметом фінансової науки є діяльність держави, підприємницьких структур та окремих громадян, яка пов'язана зі створенням і використанням фондів фінансових ресурсів. Фінансові ресурси в економіці держави величина завжди обмежена, тому актуально постає питання їхнього ефективного використання для найкращого задоволення потреб суспільного добробуту.

Фінансова наука входить до складу соціально — економічних наук, проте вона вивчає вужче коло фінансових явищ — лише ті, що пов'язані з перерозподілом за допомогою фінансів ВВП. Це диктує необхідність застосування певного методологічного підходу до вивчення фінансового життя в країні. Передусім необхідності врахування інтереси всіх учасників процесу створення ВВП: держави як представника суспільства в цілому, виробничих структур і безпосередньо зайнятого в суспільному виробництві населення. У гармонізації цих інтересів зосереджено призначення фінансової науки. Будь — яке нововведення у фінансовій сфері — запровадження нових податків, нової форми фінансування або іншого виду витрат — призводить до певних суспільних наслідків як для держави в цілому, так і для кожної соціальної або господарської групи зокрема. Простежити ці наслідки, встановити на їхній основі історичні аналогії та паралелі — одне з важливих завдань фінансової науки.

Вивчення основ фінансової науки висуває такі завдання:

- по-перше, розкрити теоретичні основи функціонування фінансів, показати не тільки їх суть, функції і роль, але й можливості цілеспрямованого використання за допомогою

розробки і реалізації фінансової політики держави, організації управління і фінансового контролю;

- по-друге, ознайомити з принципами організації фінансів в різних сферах діяльності, основами формування і використання цільових грошових фондів, можливими напрямками удосконалення фінансів при змінах економічних, соціальних і політичних умов розвитку суспільства. Важливе значення має відводитись вивченню діючої практики фінансової роботи, законодавчих і нормативних актів, які регламентують фінансові взаємозв'язки в суспільстві;
- по-третє, показати можливі напрямки впливу фінансів на суспільний процес, результати, яких можна досягти за допомогою фінансів, недоліки діючого фінансового механізму і шляхи його активізації.

Завдання фінансової науки полягає не в критиці економічної політики держави, а в рекомендаціях з удосконаленням сфер фінансів.

Фінансова наука вивчає явища та процеси, які здійснюються у державі при створенні й використанні фондів фінансових ресурсів на цілі її економічного та соціального розвитку.

Фінансова наука вивчає глибину сутності явища, закономірності розвитку фінансових відносин і дає прогнози розвитку фінансів і соціально-економічних наслідків їх дії в суспільстві.

Фінансова наука завжди повинна давати відповідь на дуже важливі запитання — як і в яких формах повинні створюватися та використовуватися фонди фінансових ресурсів для загальнолюдських потреб. Проте шляхи вирішення цього питання залежать від умов, у яких перебуває держава, від того, який рівень економічного розвитку у суспільстві, яка форма власності, структура економіки, соціальний склад населення, рівень інтеграції у світову економіку.

Загальною метою фінансової науки є пізнання дії об'єктивних законів і закономірностей у сфері фінансів, а також передача результатів наукових досліджень до практичного використання.

Фінансова наука зможе успішно виконати свою роль тільки при використанні методів пізнання фінансового життя, найважливішими з яких, як і в кожній науці, є методи індукції і дедукції¹.

Метод індукції передбачає проведення досліджень шляхом вивчення окремих фактів, аналізу статистичних даних, даних опитувань, спостережень та інших способів пізнання, на основі яких вчений-фінансист доходить певних висновків щодо наявності закономірностей та залежностей між фінансовими явищами й процесами, а також їхнім впливом на економічне життя.

При використанні **методу дедукції** спочатку висуваються певна гіпотеза, а потім здійснюється її перевірка на фактичному матеріалі.

Гіпотеза, як правило, народжується на основі спостережень або логічних висновків. При дослідженні із застосуванням будь-якого методу фінансова наука як економічна може використовувати спосіб абстрагування. Абстрагування — це навмисне

¹ Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник. — К.: НІОС. 2000. — 416с.

спрощення ситуації шляхом виключення із дослідження нетипових явищ або другорядних фактів.

Фінансове життя як держави в цілому, так і окремих юридичних чи фізичних осіб дуже складне, тому при проведенні досліджень треба використовувати математичні методи й моделі, що дасть змогу зробити наукові висновки і пропозиції обґрунтованими.

На основі висновків фінансової науки встановлюється стійкість тих чи інших форм виявлення фінансів. У цьому проявляється зв'язок фінансової науки з правовими. Фінансова наука — основа для відпрацювання принципів фінансової політики.

Фінансова наука, фінансове право та фінансова політика — це напрями дослідження фінансових проблем. Усі вони однаково необхідні для всебічного вивчення фінансів. Фінансова наука включає такі розділи: науку про державний бюджет; науку про державні доходи і податки; науку про фінанси підприємницьких структур; науку про державний кредит; науку про місцеві фінанси, страхування тощо.

Висновки

Фінанси — курс загальнотеоретичний. Сам курс базується на знанні дисциплін: економічна теорія, макроекономіка, мікроекономіка, статистика, право, тощо. Цей курс є основою (базою) для цілого ряду спеціальних фінансових дисциплін, серед яких: фінанси підприємств, державні фінанси, міжнародні фінанси, гроші і кредит, оподаткування, страхування, фінансовий, податковий, страховий менеджмент, інвестування тощо.

Визначення предмета фінансової науки як учення про доходи і видатки держави, подальша теоретична розробка його суті спричинили до виділення фінансової науки в самостійну галузь. Фінансова наука, як і всі інші, народилася із практики, а відтак фінансова практика на тисячоліття старша за науку. Ця наука виникла значно пізніше від інших соціально-політичних наук, її зародження відносять до XV-XVI ст.

Предметом науки про фінанси є сукупність фінансових відносин на всіх рівнях господарювання:

- загальнодержавному (макрорівень);
- регіональному (рівень адміністративно-територіальних формувань);
- і на рівні окремих господарюючих одиниць (мікрорівень).

Основою вивчення фінансової науки є засвоєння її фундаментальних засад. Саме це визначає місце навчальної дисципліни «Фінанси» у системі економічної освіти. Завданнями дисципліни є формування цілісної системи знань про сутність і форми прояву фінансів, оптимізацію фінансових відносин у суспільстві, механізм функціонування і впливу фінансів, склад і структуру фінансової системи, сукупність фінансових органів та інституцій, засади формування і функціонування окремих сфер і ланок фінансової системи.

Вивчення основ фінансової науки висуває такі завдання:

- по-перше, розкрити теоретичні основи функціонування фінансів, показати не тільки їх суть, функції і роль, але й можливості цілеспрямованого використання за допомогою

розробки і реалізації фінансової політики держави, організації управління і фінансового контролю;

- по-друге, ознайомити з принципами організації фінансів в різних сферах діяльності, основами формування і використання цільових грошових фондів, можливими напрямками удосконалення фінансів при змінах економічних, соціальних і політичних умов розвитку суспільства. Важливе значення повинно відводитись вивченню діючої практики фінансової роботи, законодавчих і нормативних актів, які регламентують фінансові взаємозв'язки в суспільстві;
- по-третє, показати можливі напрямки впливу фінансів на суспільний процес, результати, яких можна досягти за допомогою фінансів, недоліки діючого фінансового механізму і шляхи його активізації.

Завдання вивчення теорії фінансів полягає в тому, щоб, розглядаючи ту чи іншу форму вказаних відносин, зрозуміти їх сутність: що вони відображають, як впливають на поведінку їх суб'єктів та як позначаються на інтересах цих суб'єктів, як враховуються при цьому інтереси окремих фізичних і юридичних осіб та держави, яка результативність фінансового впливу на соціально-економічний розвиток країни в цілому та добробут її громадян і фінансовий стан підприємств, які фінансові протиріччя виникають у суспільстві і як вони вирішуються. Тільки на основі таких всебічних і ґрунтовних знань фінансової теорії можливе в подальшому успішне вивчення окремих сфер і ланок фінансової системи та форм і методів фінансової діяльності.

Термінологічний словник:

Предметом вивчення фінансів як наукової дисципліни є питання розподілу обмежених грошових коштів у часі та в умовах невизначеності.

Гроші — загальний еквівалент, за допомогою якого вимірюють затрати праці виробників.

Фінанси — це економічні відносини, які пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання функцій і завдань держави та забезпечення умов розширеного відтворення.

Фінансові ресурси — це грошові засоби, що утворюються в процесі розподілу ВВП і національного доходу.

Завдання вивчення теорії фінансів полягає в тому, щоб, розглядаючи ту чи іншу форму вказаних відносин, зрозуміти їх сутність: що вони відображають, як впливають на поведінку їх суб'єктів та як позначаються на інтересах цих суб'єктів, як враховуються при цьому інтереси окремих фізичних і юридичних осіб та держави, яка результативність фінансового впливу на соціально — економічний розвиток країни в цілому та добробут її громадян і фінансовий стан підприємств, які фінансові протиріччя виникають у суспільстві і як вони вирішуються.

Фінансова наука — впорядкований процес одержання знань, їх організації та систематизації в світлі певної теорії, а також сума знань про явища державних фінансів, установлені закономірності їх функціонування.

Фінансова наука вивчає явища та процеси, які здійснюються у державі при створенні й використанні фондів фінансових ресурсів на цілі її економічного та соціального розвитку.

Предметом фінансової науки є діяльність держави, підприємницьких структур та окремих громадян, яка пов'язана зі створенням і використанням фондів фінансових ресурсів.

Метод індукції — передбачає проведення досліджень шляхом вивчення окремих фактів, аналізу статистичних даних, даних опитувань, спостережень та інших способів пізнання, на основі яких вчений-фінансист доходить певних висновків щодо наявності закономірностей та залежностей між фінансовими явищами й процесами, а також їх впливу на економічне життя.

При використанні **методу дедукції** спочатку висувається певна гіпотеза, а потім здійснюється її перевірка на фактичному матеріалі. Гіпотеза, як правило, народжується на основі спостережень або логічних висновків. При дослідженні із застосуванням будь-якого методу фінансова наука як економічна може використовувати спосіб абстрагування.

Абстрагування — це навмисне спрощення ситуації шляхом виключення із дослідження нетипових явищ або другорядних фактів.

Тести:

- 1. Фінансова наука — це:**
  - а) впорядкований процес одержання знань, їх організації та систематизації в світлі певної теорії, а також сума знань про явища державних фінансів, установлені закономірності їх функціонування;
  - б) сума знань про явища та процеси економічного розвитку у суспільстві;
  - в) сума знань результатів наукових досліджень;
  - г) сума знань особливостей розвитку фінансових відносин.
- 2. Метод індукції — це:**
  - а) дослідження фактів;
  - б) здійснення спостережень;
  - в) здійснення аналізу;
  - г) вивчення явищ.
- 3. Метод дедукції — це:**
  - а) певна гіпотеза;
  - б) спостереження;
  - в) контроль;
  - г) перевірка.

- 4. Завдання фінансової науки полягає в:**
  - а) удосконаленні сфер фінансів;
  - б) критиці фінансової політики держави;
  - в) рекомендаціях соціальної політики;
  - г) рекомендаціях з удосконаленням сфер фінансів.
- 5. Метою фінансової науки — є:**
  - а) пізнання дії об'єктивних законів;
  - б) передача результатів наукових досліджень до практичного використання;
  - в) пізнання закономірностей у сфері фінансів;
  - г) усі відповіді правильні.
- 6. Предметом фінансової науки — є:**
  - а) діяльність держави;
  - б) підприємницьких структур;
  - в) населення;
  - г) усі відповіді правильні.
- 7. Фінансова наука входить до складу:**
  - а) соціальних наук;
  - б) економічних наук;
  - в) суспільних наук;
  - г) соціально — економічних наук.
- 8. Формування блоку фінансових дисциплін поділяється на такі рівні:**
  - а) загальна теорія фінансів;
  - б) характеристика окремих сфер і ланок фінансових відносин;
  - в) характеристика форм фінансових відносин і методів фінансової діяльності;
  - г) усі відповіді правильні.
- 9. Завданнями дисципліни є формування цілісної системи знань про:**
  - а) сутність і форми прояву фінансів;
  - б) оптимізацію відносин у суспільстві;
  - в) склад і структуру фінансової системи;
  - г) усі відповіді правильні.
- 10. Фінансова наука вивчає:**
  - а) розвиток фінансових відносин;
  - б) розвиток виробничих відносин;
  - в) розвиток соціальних відносин;
  - г) розвиток економічних відносин.
- 11. Фінанси — це:**
  - а) усі види доходів держави і підприємств;
  - б) еквівалент коштів;
  - в) економічні відносини, що складаються при формуванні, розподілі і використанні грошових фондів;
  - г) усі відповіді правильні

12. **Об'єктами фінансових відносин є:**

- а) прибуток, податки, цінні папери;
- б) валовий суспільний продукт і національний дохід;
- в) грошові доходи;
- г) усі відповіді правильні

13. **Суб'єктами фінансових відносин є:**

- а) національний дохід і валовий суспільний продукт;
- б) надходження від державних позик;
- в) держава, підприємства, населення;
- г) усі відповіді правильні

14. **Спочатку термін «фінансія» означав:**

- а) систему грошових відносин між державою і населенням;
- б) фонд коштів;
- в) грошовий платіж;
- г) усі відповіді правильні

15. **Виділити передумови виникнення фінансів:**

- а) глава держави (монарх) став одноосібно розпоряджатися загальнодержавним фондом коштів;
- б) виникли системи державних доходів і витрат;
- в) відторгнення монарха від керування скарбницею внаслідок революційних перетворень;
- г) усі відповіді правильні

16. **Термін „fianisia» виник:**

- а) у I ст. до н. е. у Греції;
- б) у 9–10 ст. у Франції;
- в) у 13–15 ст. в Італії;
- г) усі відповіді правильні

17. **Фінансова наука виникла:**

- а) в 13 ст.;
- б) в 15 ст.;
- в) в 18 ст.;
- г) усі відповіді правильні.

18. **Фінансова наука вивчає:**

- а) явища та процеси, які здійснюються в державі при створенні й використанні фондів фінансових ресурсів;
- б) аналітичну обробку статистичних даних;
- в) нововведення у фінансовій сфері;
- г) усі відповіді правильні.

19. **Національний дохід — це:**

- а) сукупність грошових коштів;
- б) сфера грошових відносин;

в) частина ВВП, мінус амортизація;

г) усі відповіді правильні.

20. **Валовий національний продукт — це:**

- а) загальний еквівалент, за допомогою якого вимірюються витрати праці виробників;
- б) кінцева вартість товарів і послуг, зроблених за певний період часу нерезидентами;
- в) усі блага, які знаходяться у власності держави;
- г) усі відповіді правильні.

Література

1. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навчальний посібник. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: КНЕУ, 2001. — 240 с.
2. Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник. — К.: НІОС, 2000. — 416 с.
3. Василик О. Д., Павлюк К. В. Державні фінанси України. — К.: НІОС 2002.
4. Юрій С. І. Фінанси. — Тернопіль: «Карт-бланк», 2002.

Тема 2

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ НАУКИ

*Добробут держави забезпечують
не ті гроші, які вона щороку
відпускає чиновникам, а ті,
які держава щороку залишає
в кишенях громадян.*

Й. Етвеш

- 2.1. Історичні етапи становлення та розвиток фінансової науки
- 2.2. Зародження фінансових відносин Київської Русі

2.1. Історичні етапи становлення і розвиток фінансової науки

Історія дає можливість прослідкувати, як на базі фінансової практики і теоретичних досліджень відбувалось становлення фінансової науки.

При значній фінансовій діяльності держави фінансової науки в античному світі не було, хоч історія закарбувала на своїх скрижалях рекомендації мислителів Арістотеля, **Ксенофонта** щодо поповнення державної казни. Панування натурального господарства і обумовлений цим слабкий розвиток фінансового господарства не сприяли розвитку фінансової науки і в середні віки.

Фінансова наука виникає одночасно із політичною економією в XV ст. в період економічного і культурного піднесення на півночі Італії. Меркантилізм виник внаслідок перших успіхів торгового капіталу, а його представник **Діомеде Карафа** (кінець XV ст.), що керував фінансовим господарством неаполітанського королівства, першим почав вводити наукові основи управління фінансами (витоки фінансового менеджменту).

Він сформулював положення про те, що основою бюджету мають бути домени (державна власність на землю для обробітку, ліси, капітали, що належать державі) та релігії (монополійні промисли) і що держава не повинна виснажувати народ великими поборами. Він також вперше ввів розподіл видатків: на оборону, на утримання правителя, для задоволення надзвичайних потреб.

Видатним економістом XVI ст. вважається французький вчений **Ж. Боден**, який у своєму знаменитому творі «Фінанси — нерви держави» навів сім джерел доходу держави — домени, воєнна здобич, подарунки дружніх держав, збори із союзників, доходи від торгівлі, мита з вивозу і ввозу, податі з підкорених народів. Податки з населення в його класифікації відсутні, бо вважав їх засобом небезпечним і таким, що погіршує відносини короля з підданими.

Він також запровадив класифікацію державних витрат. Таким чином, меркантилісти в особі **Ж. Бодена** зробили першу спробу визначити фінансове господарство як таке, що складається з державних доходів і видатків.

У XVII ст. гостра потреба в збільшенні державних доходів у європейських країнах активізувала фінансову думку в напрямі обґрунтування податків.

Англієць Т. Гоббс у 1642 р., визнаючи право королів на обкладання підданих податками, наголошує на необхідності помірності їх, на перевагах непрямих податків, що й стало панівною доктриною в Англії, яку під впливом ідей **Д. Локка** замінила в кінці століття доктрина прямих податків.

Значний вклад у розвиток фінансової науки в XVII—XVIII ст. внесли **німецькі фінансисти** — камералісти — одна з гілок меркантилізму. Вони зробили першу спробу систематичного викладення основ фінансового управління і тим самим заклали фундамент фінансової науки.

Л. Секендорф (1626—1692 рр.) вперше обґрунтував ідею про зв'язок народного господарства, добробуту і податкової сили населення.

Ф. Юсті та І. Зоппенфельс систематизували всі панівні фінансові теорії і побудували загальну систему фінансової науки. **Ф. Юсті** як автор «Системи фінансового господарства» закономірно вважається батьком фінансової науки.

До кінця XVIII ст. стала помітною розробка фінансових питань не тільки на практиці, але і в теорії. Це стало можливим завдяки:

- впливу нових теорій філософії, права, держави;
- нової науки про народне господарство (**А. Сміт**);
- докорінним змінам у політичному, соціальному, економічному житті (вплив Великої французької революції і прогресу техніки).

У другій половині XVIII ст. пріоритет у розвитку фінансової науки переходить до французьких учених-фізіократів — **Ф. Кене, А. Тюрго, О. Мірабо**.

Їхня заслуга полягає в тому, що вони вперше підняли проблеми:

- справедливості оподаткування;
- перекладання податків;
- джерел доходів;
- участі кожного громадянина у використанні державних фінансів;
- взаємозв'язку і взаємозалежності фінансів і народного господарства.

Вони вбачали шляхи розвитку науки у необхідності зв'язувати питання фінансового господарства із теоріями політичної економії.

Глава школи фізіократів **Ф. Кене** розробив знамениту економічну таблицю, в якій відобразив як єдине ціле весь суспільний процес відтворення, обігу, розподілу і споживання

продуктів (схема простого відтворення). У поясненні до таблиці серед причин, які скорочують виробництво, **Ф. Кене** назвав причини, що викликані податками:

- 1) «логана форма оподаткування, якщо остання стосується фермера», а не власника землі;
- 2) надлишковий тягар податків через великі витрати по їх збору;
- 3) непомірні судові витрати.

Фізіократи протестували проти довільності податків, проти їх чисельності, вважаючи їх гальмом економічного розвитку.

У XVIII ст. фінансові теорії знаходять повніший розвиток завдяки успіхам політекономії, піднесеної до рангу науки **Адамом Смітом у його працях «Дослідження щодо природи і причин багатства народів» («Багатство народів» (1776 р.)**. Він не виділяв фінансову науку, але розвинув економічну основу фінансового господарства.

У п'ятій книзі, що цілком присвячена фінансовому господарству, ученню про фінанси, I глава присвячена державним витратам, II глава — державним доходам, III — державним боргам.

Державні витрати **А. Сміт** ділить на дві групи:

- витрати загального значення (оборона і утримання королівської влади) за рахунок доходів суспільства;
- витрати, в яких зацікавлені лише окремі члени суспільства (відправлення судочинства, витрати на народну освіту тощо), а отже, витрати на утримання цих органів, — за рахунок мита.

Звідси виникла ідея щодо розподілу фінансового господарства на:

- державне;
  - місцеве.
- Доходи **А. Сміт** ділить на:
- неподаткові доходи (від капіталів, підприємств держави);
  - податки.

При цьому **А. Сміт** заперечував проти підприємницької діяльності держави як нерациональної. Завдяки Сміту наука про фінанси набула самостійного значення, а практика стала лише засобом для обґрунтування і перевірки законодавчих принципів. **А. Сміту** належить пріоритет у розробці загальних принципів оподаткування, які стали основою сучасної податкової системи у світі.

Найбільш обдарований його учень **Девід Рікардо (найкрутіший капіталіст Англії свого часу)** у своїй праці «Основи політичної економії і податкового обкладання» створив нову теорію податків. Згідно з цією теорією всі податки платяться, врешті-решт, із прибутку капіталіста і лише деякі — із поземельної ренти; будь-який податок, що падає на народну масу, буде перекладено на підприємців і тому головним джерелом державних доходів є прибуток капіталіста.

Ця теорія не тільки набула значного поширення у фінансовій науці, але й досі застосовується у чинних законодавчих актах країни.

Вчений А. Вагнер (представник німецької школи, 1870 рр.) доповнив Смітову теорію оподаткування теорією колективних потреб і ввів фінансові принципи — достатності і

еластичності обкладання податками. Його система оподаткування враховувала баланс інтересів платників і держави (з пріоритетом останньої). Взагалі, він виступав за розширення державної діяльності (адміністративної, інвестиційної, соціально-культурної). Він сформулював дев'ять принципів оподаткування, які доповнили Смітові принципи:

- достатність і рухливість;
- вибір належного джерела і об'єкта;
- загальність і рівність;
- визначеність, зручність, дешевизна.

З другої чверті XIX ст. фінансова наука остаточно виділилась із політекономії. «Сучасна теорія фінансів є значно більше результатом роботи одного XIX ст., ніж усіх попередніх». Перехід від абсолютизму до конституційного управління, що вимагало розгляду і затвердження бюджету народними представниками, обумовив розробку бюджетного права.

Бюджет, фінансове управління, контроль — елементи, яких не було у вченні Сміта і фізіократів, перетворились на важливі частини фінансової теорії. Якщо XVIII ст. пройшло для фінансової науки під прапором французів і англійців, то в XIX ст. у фінансовій науці домінували німецькі вчені. Фінансова наука отримала соціальні пріоритети замість індивідуалістичних і фіскальних.

В університетах світу з'являються кафедри фінансової науки, видаються визначні наукові праці. До таких робіт може бути віднесений підручник німецького вченого **К. Рау** (1806-1873 рр.) «Основи фінансової науки» (1832 р.), який півстоліття був основним не тільки в Німеччині, але і в інших країнах. І структурно він був дуже схожим на ті підручники, за якими вчать сьогодні майбутні фінансисти.

З середини і майже до кінця XIX ст. фінансова наука перебувала під певним впливом марксистського вчення. Великих спеціальних робіт у **К. Маркса** і **Ф. Енгельса** з фінансових питань практично немає. Проте у «Критиці політичної економії», «Капіталі», статтях, присвячених характеристиці бюджетів (англійських, німецьких, французьких), розкривається класовий характер державних бюджетів епохи монополістичного капіталізму, непродуктивний антинародний характер витрат держави, зв'язок із податками.

К. Маркс при дослідженні методів первісного накопичення капіталу у першу чергу відніс до них такі фінансові методи:

- державні витрати;
- державні кредити;
- податкову систему.

Саме ці методи забезпечили швидкий ріст капіталу, створивши тим самим матеріальні передумови для бурхливого розвитку капіталістичного виробництва.

Проте, як політичне вчення, марксизм наголошував на тому, що податки є додатковим тягарем, знаряддям додаткової експлуатації трудящих.

При аналізі циклічних криз **К. Маркс** не допускав їх послаблення за допомогою фінансової політики держави.

Видатними вченими, що внесли суттєвий оригінальний вклад у розвиток економічної і фінансової думки кінця XIX ст., були українські вчені Микола Бунге, Іван Вернадський.

М. Бунге (1823–1895 рр.) — ректор Київського університету, згодом міністр фінансів, відстоював ідею, що економічний розвиток потребує приватної ініціативи, вільної конкуренції, обмеження втручання держави в економічне життя.

Він стверджував також, що промисловий розвиток передбачає концентрацію та акціонування підприємств, розвиток кредитних установ.

М. Бунге обгрунтував, що державні підприємства не мають стимулів до розвитку і що протекціонізм взагалі є явищем шкідливим для економіки, оскільки затримує загальне здешевлення продукції, а відтак зростання добробуту громадян; гальмує зростання прибутків і зарплати; затримує розвиток технічної основи держави, бо штучно стримує конкуренцію.

Наприкінці XIX — початку XX ст. значний вплив на фінансову науку справили маржиналісти з їхньою теорією граничної корисності державних послуг і граничної корисності податків.

Державні витрати і податки розглядалися в теорії граничної корисності як індивідуальні угоди між державою і приватними особами.

До початку першої світової війни економічна наука дотримувалась принципу невтручання держави в економіку країни.

Регулювання виробництва і розподілу почало здійснюватися вже в роки першої світової війни. Цей процес посилювався в роки економічної кризи (1929–1933 рр.)

Економічна теорія англійського економіста Дж. Кейнса мала надзвичайно великий вплив на розвиток фінансової теорії. В основу цієї фінансової концепції покладена ідея «ефективного попиту» і його стимулювання. Ця принципово нова теорія фінансів спрямована на регулювання в умовах сильно монополізованого виробництва.

У Кейнсовій «Загальній теорії зайнятості, процента і грошей» обгрунтовувалась необхідність втручання держави в економіку і основними інструментами управління повинні стати фінансові механізми. Зростання державних витрат за рахунок податків і позик, гнучкіший їх перерозподіл повинні оживити підприємницьку діяльність, забезпечити збільшення національного доходу, а також ліквідувати безробіття. Держава повинна впливати на інвестиційне і особисте споживання громадян. Держава має перешкодити падінню попиту на товари і скороченню виробництва (для цього збільшуються державні витрати, стимулюються приватні інвестиції).

Його формула така:

$Заощадження + податки = інвестиції + державні витрати.$

До 70-х років XX ст. ідеї Кейнса лежали в основі фінансової політики більшості розвинутих країн. У 50–60-х рр. послідовник Д. Кейнса — Ф. Перру вніс в теорію динамічний елемент і створив теорію економічного зростання.

Економісти відразу декількох країн завершили розробку фіскальної антициклічної теорії з метою збалансованого розвитку. Неокейнсіанці відстоювали необхідність великих

державних витрат, незважаючи на зростання державного боргу. Ця теорія виявилася хибною — катастрофічно зростали дефіцити бюджету.

Стокгольмська школа (Г. Мюрдаль, Е. Ліндаль) запропонувала теорію «циклічного балансування бюджету» — пристосування прибутків і витрат держави до економічного циклу. Так, в ряді капіталістичних країн були створені фонди циклічного регулювання.

Неокейнсіанці додали до кейнсової теорії «вмонтованого бюджетного стабілізатора», що діє в автоматичному режимі, «керовані стабілізатори».

Паралельно з теоріями неокейнсіанців після війни у 50-і роки пожвавились неокласичні теорії — ідеї вільного підприємництва при обмеженні державного регулювання. Їх принципи: скорочення державних витрат; збільшення в їх структурі витрат у виробництво і науку; зниження рівня податків і досягнення бездефіцитного бюджету.

Представники неокласичної школи інтернаціональні (Р. Слоу, Дж. Кенрик — США, А. Роббінс та Дж. Мід — Великобританія).

В умовах посилення інфляційних тенденцій в економіках багатьох країн зростає критика і кейнсіанської, і неокейнсіанської теорій.

В цих умовах з неокласичної школи виділився неоконсервативний напрям (у США — Т. Стейн, у Великобританії — Дж. Хау), що розробляв теорію «економіки пропозиції» (всупереч теорії Кейнса стимулювання «ефективного попиту»).

Їхня фінансова концепція базується на тому, що економічне зростання визначається заощадженням і накопиченням. А відтак держава через податкову систему повинна створити умови для формування заощаджень, які будуть достатніми для забезпечення інвестицій у країні. Держава має стимулювати науково-технічний прогрес. На відміну від фінансів, що розглядали податки як засіб антициклічного кон'юнктурного регулювання, неоконсерватори обстоюють зниження податкового вилучення для підтримки високого рівня заощаджень та інвестицій.

В основу податкових реформ у більшості країн Заходу у 80-х роках була покладена податкова концепція американського економіста А. Лаффера, який дійшов висновку про те, що високі ставки податку стримують темпи економічного зростання, що відображено на графіку (який носить назву кривої Лаффера).

У 70-х роках сформувався посткейнсіанський напрям (Н. Калдор, Г. Шекл — Великобританія, США — Х. Мінський, Р. Клауфер). Вони критикували основи і неокласичної школи, і неокейнсіанської. Їхня ідея зводилась до розширення державного втручання за допомогою фінансового механізму. Фінансова політика має бути основним елементом регулювання і має спрямовуватися на обмеження діяльності монополій, скорочення військових витрат. У «політиці прибутків» вони виступають за проведення соціальних реформ і збільшення витрат на соціальні цілі.

У політиці оподаткування дотримуються ідеї заміни прибуткового податку податком на споживання, розглядаючи останній як оподаткування частини прибутку, що йде на особисті витрати, щоб стимулювати заощадження і послабити інфляцію.

Ідеї кейнсіанства досить близькі до напрямку «соціального ринкового господарства». Засновником цієї теорії є німецький політолог Вільгельм Ойкен. Згідно з його теорією

соціальне ринкове господарство не є ні капіталізмом, ні соціалізмом, а є третім шляхом розвитку суспільства.

Характерні риси соціального ринкового господарства:

- свобода ціноутворення та стабільність грошового обігу;
- конкуренція без монополій;
- недоторканість приватної власності;
- економічна самостійність і відповідальність підприємств;
- обмежений економічний вплив держави на економіку, який забезпечує три свободи:
- свободу ринку;
- свободу конкуренції;
- свободу від монополій.

Згодом неоліберали висунули нову, сучаснішу теорію «сформованого суспільства», де добробут кожного члена нерозривно пов'язаний із внеском кожного у прибуток, а держава є автономним «сувереном», що турбується про збереження загального добробуту.

У сучасній світовій фінансовій науці, незважаючи на розбіжності у поглядах представників різних шкіл, спостерігається процес конвергенції, тобто взаємопроникнення ідей.

Це, насамперед стосується фінансово-кредитного грошового механізму, що є присутнім у всіх без винятку теоріях.

Фінансова наука в радянський період базувалася на працях дореволюційних економістів: І. Яшжула, І. Озерова, Л. Ходського та їх послідовників, які були прибічниками того, що фінанси мають слугувати «задоволенню колективних потреб».

З 1931 по 1956 р. російським класиком фінансової науки в соціалістичних умовах став В. Д'яченко, який підготував перші офіційні фінансові підручники в СРСР.

В 50–70-х роках з'являються чисельні роботи з фінансів О. Александрова, О. Бірманна, С. Вознесенського, Г. Точильнікова, М. Шерменєва та ін.

В цей період між вченими зав'язалася серйозна дискусія щодо місця фінансів у суспільстві. Перша група вважала, що фінанси — лише система відносин розподілу грошових коштів, що носить безеквівалентний характер (В. Д'яченко, Г. Точильніков, М. Шерменєв).

Друга група економістів дотримувалась тієї точки зору, що фінансові відносини охоплюють всі стадії відтворення виробництва. Ця концепція відповідає нашому сучасному розумінню фінансів.

Залежно від того, як автори розуміли місце фінансів у суспільстві, вони і трактували особливості фінансових відносин, функції фінансів, склад фінансової системи.

В 60–80-х роках з'явилися роботи росіян О. Бірманна, П. Бунича, В. Сенчагова, присвячені розвитку фінансів підприємств в умовах господарського розрахунку в рамках соціалістичних відносин. Пізніше на їх основі були розроблені ідеї функціонування фінансових механізмів в умовах переходу суспільства до ринку.

Українська фінансова наука дещо активізувалася в період отримання незалежності — з 90-х років:

- в області державних і місцевих фінансів плідно працюють професори О. Д. Васильчик, В. М. Федосов, В. П. Сугорміша, В. М. Опарін, В. І. Кравченко;
- в області фінансів підприємств і фінансового менеджменту — професори А. М. Поддєрьогін, Г. І. Гребляк;
- в області розробки фінансово-кредитного механізму працюють наукові школи Інституту економіки АН України, Інституту аграрної економіки УААН (академіки І. І. Лукинов, М. Я. Дем'яненко);
- в області фондового ринку — О. М. Мозковий, В. В. Оскольський.

Проте, по-справжньому оригінальних фінансових робіт в Україні все ще недостатньо, тому досі в багатьох випадках доводиться доповнювати їх перекладною західною літературою.

Підводячи підсумки викладеного, зазначимо, що:

- фінансова наука, як і більшість інших, **народилася із практики**;
- фінансова наука є **складовою загальноекономічної теорії**; ставши самостійною, вона активно розвивається сама і збагачує економічну теорію;
- розвиток **нових фінансових концепцій породжується макро- і мікроекономічною ситуацією** в країнах або соціальним замовленням панівного класу;
- фінансові теорії і рекомендації, що витікають з них і мають практичну цінність, приймаються як **економічна стратегія держави по зміцненню (стабілізації) економіки в цілому і фінансової політики зокрема**;
- прогресивні фінансові ідеї сприяють зростанню економіки, покликані забезпечувати зростаючі потреби людини.

2.2. Зародження фінансових відносин Київської Русі

Легендами овіяний образ княгині київської, дружини князя Ігоря — Ольги, мудрої державної діячки, керівника і воїна, діяльність якої залишила помітний слід у східнослов'янській історії X ст. Давньоруська держава, що дісталася у спадок княгині Ользі після загибелі її чоловіка мала велетенську територію. Вона простягалася від Волги до Чорного моря і від Карпат до Балтики. Цей край був населений надто розрізненими племенами, далекими від розуміння державницьких інтересів, потреб об'єднання. Родоплемінні відносини, глибоко вкорінені в свідомості простолюду, гальмували поступовий і неминучий перехід до феодального ладу.

Серафим Юшков вважав, що фінансово — адміністративна реформа Ольги ширша, ніж це випливає з літопису. Реформа, на думку дослідника, зачепила не тільки Древліянську землю, але і всю територію Київської держави. Княгині вдалося закласти підвалини майбутньої економічної і фінансової системи Київської Русі, які поглиблювалися за князювання Святого Володимира і Ярослава Мудрого.³

³ Юшков С. В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. — К.: Видавництво Академії Наук УРСР, 1939. — 210 с.

Найдавнішою системою прямих податків на утримання княжого двору й дружини була у Київській Русі данина, яка сплачувалася, звичайно, продуктами сільського господарства і промислів. Серед прямих податків виділяли дари (добровільне підношення підданих), данину (плату підданих), оброк (плату за користування певними земельними наділами, знаряддями праці тощо). При зборі данини виявилися найхарактерніші особливості феодальної податкової системи — нерегульованість розмірів та періодичності збору податків, їх величезна кількість і різноманітність, випадковість і свавільність збирання їх особами, які мали зацікавленість у максимальній особистій наживі. Усе це на практиці призводило до значних зловживань, результатом чого були заворушення і навіть повстання. Відома смерть князя Ігоря через надмірну жадібність примусила навіть хитру княгиню Ольгу «уважно поставитися до справи оподаткування людності».

Враховуючи гіркий досвід свого чоловіка Ольга розуміла, що необхідно змінити довільний та безладний спосіб збирання данини. Вона почала з упорядкування та нормування данини й повинностей. Перша, відома історикам, реформа податкової системи в Україні відбулась в 947р. Ольга започаткувала стабільне стягнення податків, запровадивши так звані «становища» — адміністративно-фінансові пункти для збирання данини, використавши для цього стародавні центри сільських общин — погости, а також «уроки» та «устави», які визначали розміри та зміст зборів, що сплачувалися у той час переважно хутром. Вона впровадила перші в Київській Русі «реформи», чітко окресливши землі, з яких через певні проміжки часу мала збиратися означена кількість данини. Княгиня водночас стежила за тим, щоб підлеглі не позбавлялися засобів до існування й відтак могли сплачувати данину. Закріпивши за княжою казною виняткові права на багаті хутовим звіром землі, вона в такий спосіб забезпечила себе постійним прибутком.

Упорядкування фіскальної сфери забезпечувало князівську «скотницю» постійними надходженнями й не провокувало ухилення від податків. Нині населення знає, коли, скільки та чого вимагатимуть від нього мужі.

Володимир Ричка розглядав дану реформу в контексті утворення Русі як держави, яке він відносить до часу правління в Києві княгині Ольги (945–969 рр.). Встановлення більш суворого порядку збирання данини, визначення його строків і певних місць, регламентація податків були, на думку дослідника, вирішальним кроком на шляху одержавлення племінних князів, перетворення їх земель на державну територію Київської Русі. Суть реформи полягала в тому, що замість ліквідованих місцевих князів була створена міна, безпосередньо зв'язана з центром місцева фінансова адміністрація.¹

Система прийнятих Ольгою сукупних доходів мала швидкі позитивні наслідки. Поліпшилося стягнення данини та відбування повинностей — вони стали вчасними, безперервними. Данину древліани платили чималу. Складалася вона з трьох частин. Перші дві надходили до Києва, третя — безпосередньо до Вишгорода — власної князівської вотчини. Ольга надавала особливого значення погостам. Ряд дослідників вважають «погостами поселення типу Шестовиць, Гньоздова, Рюрикового Городища, Тимерьова

тощо, тобто «відкриті торговельно-ремісничі поселення», подібні до західноєвропейських «віків». Згідно з цією концепцією Ольжиних реформ, у «погостах» постійно розмішена князівська дружина, «погости» розташовані поблизу «старих» племінних міст (Чернігів, Смоленськ, Новгород тощо) й покликані контролювати їх. Також особливого значення надавалось навколишнім селам, де проживали данники княгині, — смерди, бо це вже був новітній, як на той час, підхід до окняження земель і їхнього юридичного підпорядкування владі. У такий спосіб полегшувалося стягнення данини, унормовувалися устави й уроки, тобто «судове мито і побори».

Окрім названих форм оподаткування, існувало ще й полюддя. Воно було предтечею майбутніх Ольжиних новацій. Особливості полюддя полягали в розрахунках убранням. «У кожного є дочка, то цар бере одну з її суконь на рік, а якщо син, також бере один з його костюмів на рік».

Цілком вірогідно, що ця данина поповнювала гардероб князівської дружини та близького Ольжиного оточення. У ті часи, коли практично не існувало у давньоруській державі такої міри вартості, як гроші, їхні функції виконували продукти харчування — зерно, мед, риба, а також худоба, шкури, хутро, елементи побуту, прикраси тощо. Тому цілком природною була сплата податків у формі предметів гардероба. Полюддя не обмежувалося «костюмною» функцією. Коли княгиня разом із дружиною вирушала в подорож до поселень і жила там практично цілу зиму, їх утримували своїм коштом вотчинники. Обов'язок племен утримувати князя та дружину під час цього полюддя називався оброком. «Ходіння» княгині в народ з усіма своїм почтом мало не тільки внутрішньо-політичне значення (інспектування першою особою держави порядку в підкорених племенах), а й економічне. Погости, або, як їх ще називали, гошення, заселяли державні мужі — прикажчики (тиуні), які контролювали виконання князівських наказів і настанов. Ще одним обов'язком було вчасне збирання податків. Із тимчасових опорних пунктів перебування погости перетворюються на постійне місце проживання наділених владою державних посадовців. Тобто формуються адміністративні центри, наділені функціями фінансового управління. Серед яких головним було збирання данини та стягнення судового мита. Погост, став об'єднувальним центром усіх поселень данників, де сходилися шляхи економічних зв'язків, що об'єднували окремі пункти певного району. З часом осередки князівської влади сприяли появі феодальних землеволодінь і замків-градів на чолі з феодалами — васалами княгині. Ольга запроваджує реформи, що регламентують феодальну експлуатацію і впорядковують фінансові аспекти відносин суверена із заможними підданими. Княгинею «встановлюється той каркас княжого домену, який століттями пізніше відобразиться на сторінках «Руської Правди». За часів правління Ольги з'явилися такі фінансові відносини, які через кілька століть фінансисти назвуть рентою. Там, де княгиня облаштувала своє приватне господарство, данина поступається місцем постійному доходу із землі або майна, що регулярно надходили до власної Ольжиної скарбниці. Це явище стає звичним у майбутньому і разом з розвитком феодалізму поширюється на нові й нові регіони Русі. Отже, Ольга фактично здійснила дві реформи: політичну та фінансову. Політичні перетворення

¹ Ричка В. М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації // УІЖ. — 2001. — № 2. — С. 23–33.

служили перш за все ліквідації племінного устрою в підкорених землях та максимальній наближеності влади до місцевих територій. А фінансово-адміністративна реформа сприяла економічному закабаленню перш за все сільських місцевостей. На основі адміністративно-фінансової реформи княгині Ольги, збирання данини стало компетенцією місцевої адміністрації, створеної за системою «кормління». З ліквідацією «полудля» князь з дружиною бере участь у збиранні данини епізодично. Але в той же час його завданням стає формування системи місцевої адміністрації. Цю систему очолювали місцеві князі, восводи, земські бояри, посадники тощо. Очевидно, реформаторська діяльність Ольги зачепила в основному сільську (родоплемінну) Русь та носила локальний характер.

Висновки

Історія дає можливість прослідкувати, як на базі фінансової практики і теоретичних досліджень відбувалось становлення фінансової науки.

При значній фінансовій діяльності держави фінансової науки в античному світі не було, хоч історія зафарбувала на своїх скрижалях рекомендації мислителів Арістотеля, Ксенофонта щодо поповнення державної казни. Панування натурального господарства і обумовлений цим слабкий розвиток фінансового господарства не сприяли розвитку фінансової науки і в середні віки.

Фінансова наука виникає одночасно із політичною економією в XV ст. в період економічного і культурного піднесення на півночі Італії. Меркантилізм виник внаслідок перших успіхів торгового капіталу, а його представник Діомеде Карафа (кінець XV ст.), що керував фінансовим господарством неаполітанського королівства, першим почав вводити наукові основи управління фінансами (витоки фінансового менеджменту).

Значний вклад у розвиток фінансової науки в XVII- XVIII ст. внесли німецькі фінансисты — камералісти — одна з гілок меркантилізму. Вони зробили першу спробу систематичного викладення основ фінансового управління і тим самим заклали фундамент фінансової науки.

Л. Секеддорф (1626–1692 рр.) вперше обґрунтував ідею про зв'язок народного господарства, добробуту і податкової сили населення.

Ф. Юсті та І. Зошенфельс систематизували всі панівні фінансові теорії і побудували загальну систему фінансової науки. Ф. Юсті як автор «Системи фінансового господарства» закономірно вважається батьком фінансової науки.

У другій половині XVIII ст. пріоритет у розвитку фінансової науки переходить до французьких учених-фізіократів — Ф. Кене, А. Тюрго, О. Мірабо.

Їхня заслуга полягає в тому, що вони вперше підняли проблеми:

- справедливості оподаткування;
- перекладання податків;
- джерел доходів;
- участі кожного громадянина у використанні державних фінансів;
- взаємозв'язку і взаємозалежності фінансів і народного господарства.

Вони вбачали шляхи розвитку науки у необхідності зв'язувати питання фінансового господарства із теоріями політичної економії.

З другої чверті XIX ст. фінансова наука остаточно виділилась із політекономії. «Сучасна теорія фінансів є значнішим результатом роботи одного XIX ст., ніж усіх попередніх». Перехід від абсолютизму до конституційного управління, що вимагало розгляду і затвердження бюджету народними представниками, обумовив розробку бюджетного права.

Із середини і майже до кінця XIX ст. фінансова наука перебувала під певним впливом марксистського вчення. Великих спеціальних робіт у К. Маркса і Ф. Енгельса з фінансових питань практично немає. Проте у «Критиці політичної економії», «Капіталі», статтях, присвячених характеристиці бюджетів (англійських, німецьких, французьких), розкривається класовий характер державних бюджетів епохи монополістичного капіталізму, непродуктивний антинародний характер витрат держави, зв'язок із податками.

Видатними вченими, що внесли суттєвий оригінальний вклад у розвиток економічної і фінансової думки кінця XIX ст., були українські вчені Микола Бунге, Іван Верпадецький.

М. Бунге (1823–1895 рр.) — ректор Київського університету, згодом міністр фінансів, відстоював ідею, що економічний розвиток потребує приватної ініціативи, вільної конкуренції, обмеження втручання держави в економічне життя.

Він стверджував також, що промисловий розвиток передбачає концентрацію та акціонування підприємств, розвиток кредитних установ.

М. Бунге обґрунтував, що державні підприємства не мають стимулів до розвитку і що протекціонізм взагалі є явищем шкідливим для економіки, оскільки затримує загальне здешевлення продукції, а відтак зростання добробуту громадян; гальмує зростання прибутків і зарплати; затримує розвиток технічної основи держави, бо штучно стримує конкуренцію.

Наприкінці XIX — початку XX ст. значний вплив на фінансову науку справили маржиналісти з їхньою теорією граничної корисності державних послуг і граничної корисності податків.

За часів правління Ольги з'явилися такі фінансові відносини, які через кілька століть фінансисты назвуть рентою. Там, де княгиня облаштувала своє приватне господарство, данина поступається місцем постійному доходу із землі або майна, що регулярно надходили до власної Ольжиної скарбниці. Це явище стає звичним у майбутньому і разом з розвитком феодалізму поширюється на нові й нові регіони Русі. Отже, Ольга фактично здійснила дві реформи: політичну та фінансову. Політичні перетворення служили перш за все ліквідації племінного устрою в підкорених землях та максимальній наближеності влади до місцевих територій. А фінансово-адміністративна реформа сприяла економічному закабаленню перш за все сільських місцевостей. На основі адміністративно-фінансової реформи княгині Ольги збирання данини стало компетенцією місцевої адміністрації, створеної за системою «кормління».

Термінологічний словник

Англієць Т. Гоббс у 1642 р., визнаючи право королів на обкладання підданих податками, наголошує на необхідності їх помірності, на перевагах непрямих податків, що й стало панівною доктриною в Англії, яку під впливом ідей Д. Локка замінила в кінці століття доктрина прямих податків.

Л. Секендорф (1626–1692 рр.) вперше обгрунтував ідею про зв'язок народного господарства, добробуту і податкової сили населення.

Ф. Юсті та І. Зонненфельс систематизували всі панівні фінансові теорії і побудували загальну систему фінансової науки. Ф. Юсті як автор «Системи фінансового господарства» закономірно вважається батьком фінансової науки.

У другій половині XVIII ст. пріоритет у розвитку фінансової науки переходить до французьких учених-фізіократів — Ф. Кене, А. Тюрго, О. Мірабо.

Їхня заслуга полягає в тому, що вони вперше підняли проблеми:

- справедливості оподаткування;
- перекладання податків;
- джерел доходів;
- участі кожного громадянина у використанні державних фінансів;
- взаємозв'язку і взаємозалежності фінансів і народного господарства.

У XVIII ст. фінансові теорії знаходять повніший розвиток завдяки успіхам політекономії, піднесеної до рангу науки Адамом Смітом у його працях «Дослідження щодо природи і причин багатства народів» («Багатство народів», 1776 р). Він не виділяв фінансову науку, але розвинув економічну основу фінансового господарства.

До початку першої світової війни економічна наука дотримувалась принципу неутручання держави в економіку країни.

Регулювання виробництва і розподілу почало здійснюватися вже в роки першої світової війни. Цей процес посилюється в роки економічної кризи (1929–1933 рр.)

Економічна теорія англійського економіста Дж. Кейнса мала надзвичайно великий вплив на розвиток фінансової теорії. В основу цієї фінансової концепції покладена ідея «ефективного попиту» і його стимулювання. Ця принципово нова теорія фінансів спрямована на регулювання в умовах сильно монополізованого виробництва.

Фінансова наука в радянський період базувалася на працях дореволюційних економістів: І. Янжула, І. Озерова, Л. Ходського та їх послідовників, які були прибічниками того, що фінанси мають слугувати «задоволенню колективних потреб».

З 1931 по 1956 р. російським класиком фінансової науки в соціалістичних умовах став В. Д'яченко, який підготував перші офіційні фінансові підручники в СРСР.

В 50–70-х роках з'являються численні роботи з фінансів О. Александрова, О. Бірманна, Є. Вознесенського, Г. Точильнікова, М. Шерменсва та ін.

В цей період зав'язалася між вченими серйозна дискусія щодо місця фінансів у суспільстві. Перша група вважала, що фінанси — лише система відносин розподілу грошових коштів, що носить безеквівалентний характер (В. Д'яченко, Г. Точильніков, М. Шерменсв).

Друга група економістів дотримувалась тієї точки зору, що фінансові відносини охоплюють всі стадії відтворення виробництва. Ця концепція відповідає нашому сучасному розумінню фінансів.

Серед прямих податків виділяли — дари (добровільне підношення підданих), данину (плату підданих), оброк (плату за користування певними земельними наділами, зняттями праці тощо).

При зборі данини виявилися найхарактерніші особливості феодальної податкової системи — нерегульованість розмірів та періодичності збору податків, їх величезна кількість і різноманітність, випадковість і свавілля поборів, збирання їх особами, які мали зацікавленість у максимальній особистій наживі.

У ті часи, коли практично не існувало у давньоруській державі такої міри вартості, як гроші, їхні функції виконували продукти харчування — зерно, мед, риба, а також худоба, шкури, хутро, елементи побуту, прикраси тощо.

Тести:

1. Першим почав вводити наукові основи управління фінансами:
  - а) Арістотель;
  - б) Ксенофонт;
  - в) Діомеде Карафа;
  - г) Ж. Боден.
2. Видатним економістом XVI ст. вважається:
  - а) Ж. Боден;
  - б) А. Сміт;
  - в) Д. Локк;
  - г) Т. Гоббс.
3. Батьком фінансової науки вважається:
  - а) Ф. Юсті;
  - б) І. Зонненфельс;
  - в) Ж. Боден;
  - г) Д. Локк.
4. Теорію оподаткування А. Сміта доповнив:
  - а) К. Маркс;
  - б) А. Вагнер;
  - в) Дж. Кейнс;
  - г) Г. Мюрдаль.
5. У другій половині XVIII ст. пріоритет у розвитку фінансової науки переходить до:
  - а) Ф. Кене, А. Тюрго, О. Мірабо;
  - б) А. Тюрго, О. Мірабо, А. Сміт;
  - в) Ф. Кене, А. Тюрго, Т. Гобб;
  - г) А. Тюрго, Т. Гобб, Д. Локк.

6. **Хто з французьких учених — фізіократів розробив схему простого відтворення?**
  - а) А. Сміт;
  - б) А. Порго;
  - в) Ф. Кене;
  - г) О. Мірадо.
7. **Кому належить пріоритет у розробці загальних принципів податкування, які стали основою сучасної податкової системи у світі?**
  - а) Ф. Енгельсу;
  - б) Д. Рікарду;
  - в) Дж. Кейнсу;
  - г) А. Сміту.
8. **У кого з київських князів у центрі уваги був добробут володіль, а не збір данини?**
  - а) Олега;
  - б) Ольга;
  - в) Володимир;
  - г) Ігор.
9. **Хто перший в Київській Русі запроваджує «реформи» збору данини?**
  - а) Володимир;
  - б) Ольга;
  - в) Ігор;
  - г) Олег.
10. **Хто з київських князів звів загальноприйняту в ті часи «Руську правду»?**
  - а) Ярослав Мудрий;
  - б) Володимир Великий;
  - в) Ігор;
  - г) Олег.

Література:

1. Котляр М. Д. Історія України в особах. Давньоруська держава. — К.: Україна. — 1996. — С. 49–50.
2. Луговий О. С. Визначне жіноцтво України. — К.: Дніпро. — 1994. — С. 20.
3. Ричка В. М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації // УІЖ. — 2001. — № 2. — С. 23–33.
4. Юшков С. В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. — К.: Видавництво Академії Наук УРСР, 1939. — 210 с.